

## СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМ «ЩАСТЯ» / «НЕЩАСТЯ» В ПАРЕМІЙНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

*У статті аналізуються особливості мовного вираження понять «щастя» / «нещастя» в українських та англійських прислів'ях. Основна увага приділяється трансформаціям у символічних значеннях цих лексем у контексті паремій. Матеріалом слугували українські та англійські прислів'я про щастя і нещастя.*

**Ключові слова:** паремії, прислів'я, символічне значення, щастя, нещастя.

У сучасній науці про мову дослідження в галузі фразеології стають все більш актуальними. Увагу науковців привертають національні особливості, що закріплені у фразеології певної мови, зокрема відображення моральних та культурних цінностей. На думку В. Ужченка, якщо раніше окремі фразеологічні і фразеологізовані групи (паремії) намагалися роз'єднати, так тепер ми стоїмо перед новим «об'єднувальним» етапом. Про це свідчить пильна увага лінгвістів до паремій в останні роки.

**Актуальність** теми представленого дослідження обумовлена тим, що на сьогоднішній день у мовознавстві дедалі більше активізується увага до вивчення фразеології, зокрема прислів'їв, які, на думку деяких науковців (В. Архангельський, О. Селіванова, Л. Скрипник, В. Ужченко, М. Шанський та ін.), доцільно вважати одиницями цієї лінгвістичної галузі, а також до аналізу зв'язків між цими мовними явищами з колективним досвідом та національним світорозумінням носіїв тієї чи іншої мови.

Фразеологія є порівняно молодого лінгвістичною дисципліною. Вагомий внесок у розвиток цієї науки зробили українські та зарубіжні вчені, які вивчали семантику фразеологічних одиниць, їх ознаки, структуру та етимологію. Теоретичні основи фразеології розроблялись у працях М. Алефіренка, Ш. Баллі, Л. Булаховського, В. Виноградова, В. Мокієнка, О. Потебні, Л. Скрипник, Ф. де Соссюра, В. Телії, В. Ужченка та багатьох інших. Із розвідок у цій галузі варто згадати і роботи одного з провідних сучасних лінгвістів, О. Селіванової, а також ґрунтовне дослідження Ж. Краснобаєвої-Чорної.

Одиницями фразеології певної мови в широкому розумінні цього терміна є і прислів'я, і приказки, і примовки, і крилаті вислови. Деякі мовознавці не зараховують вище перелічені вислови до фразеологічних одиниць. Але їх можна кваліфікувати як «одиниці, що перебувають на периферії фразеологічної системи, і такі, що пов'язані із синтаксичним рівнем мови» [1, 287].

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися думки про те, що прислів'я належать до паремій, а паремії, у свою чергу, є одиницями фразеології. Відомий український лінгвіст О. Селіванова розглядає паремії у психокогнітивному аспекті та трактує їх як «стійкі відтворювані одиниці реченнєвої структури, зокрема прислів'я» [10, 242]. Ця ж дослідниця зазначає, що використовує широкий зміст терміна *паремії* як одиниці фразеологічного фонду мови через наявність численних і досі не розв'язаних питань, що стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих висловів, складених термінів тощо [там само].

Таким чином, у нашій роботі прислів'я ми будемо розуміти як одиниці фразеології, що вирізняються афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленням чи буквальним узагальненням значення, здебільшого повчальним змістом, а також як мовні

знаки, що передають специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, які ґрунтовані на життєвому досвіді народу [10; 5, 15-16].

Сучасна лінгвістика все більше розвиває рух у напрямку дослідження значення слова як особливої знакової одиниці, бо в ньому «найповніше відображено і збережено соціально-історичний досвід носіїв кожної мови», – зауважує О. Леута [7, 124]. Лінгвосеміотика починає відкривати нові грані дослідження природи мовних знаків та символів, їхньої типології, а також зв'язку між цими поняттями.

У лінгвістиці символ вивчали за допомогою різних підходів: семантичного (М. Кочерган), етнологічного (О. Веселовський), лінгвокультурологічного (Ю. Лотман), лінгвопсихологічного (О. Потебня) тощо. Теоретичні основи мовного поняття «символ» закладено в роботах В. Виноградова, О. Лосева, Ю. Лотмана, О. Потебні та ін. Проте серед науковців тривають дискусії щодо лінгвістичної природи символу. Питання виявлення символу та його характерних особливостей є актуальними й у сучасному українському мовознавстві (праці В. Жайворонка, О. Селіванової, Н. Сологуб та ін.).

В. Іванов висуває ідею щодо того, що символ, «подібно до сонячного променя», у кожному плані буття висвітлює додаткові сутності, виконує в кожній сфері окреме значення. На думку лінгвіста, символ має свою мову («мову натяку»), а також є неоднозначним та багатосаровим [4, 537-538].

О. Селіванова пропонує таке визначення символу: «естетично канонізована, культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст, реалії чи знака, понятійної сфери» [11, 536]. Ця ж дослідниця вважає, що символ характеризується «інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю» і пояснює, що символ виражає загальну ідею, «уособлює цілу ситуацію» і відноситься не до сфери семантики, а до «фонових знань, до культурної, а не мовної компетенції» [там само, 536-537].

Посилаючись на вищенаведене визначення символу, природно припустити, що «смысл символу» зароджується, закарбовується і функціонує в колективній свідомості. Інакше кажучи, символ стає явищем, яке розпізнається тільки представниками того колективу, де він був створений, і те додаткове, глибоко приховане значення, що нашаровується на лексикографічне значення лексеми, стає символічним значенням.

На відміну від переносних значень слова, які можна також назвати додатковими і які зафіксовані у словниках, семантичні перетворення при образному вживанні слова, – або ж і його символічне значення, – часто не піддаються подібному тлумаченню і вимагають не стільки лексикографічного пояснення, скільки особливої інтерпретації, спрямованої на виявлення глибоко закладеного змісту, адже, за словами О. Яковлевої, «символічне значення не лежить на поверхні, воно, як правило, є імпліцитним поєднанням когнітивного та екстралінгвального або воно є тільки потенційним у психологічно реальному значенні кожної лексеми» [12, 264-265].

На те, що символічне значення потребує глибинного розкриття, вказує і М. Дмитренко, кажучи, що «смысловая структура символу багатосарова і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто її сприймає» [2, 28].

Виходячи з цих міркувань, вважаємо за доречне говорити про те, що поняття «символ» є багатозначним, складним і міждисциплінарним. З точки зору мовознавства, цікавим є те додаткове значення, якого набуває слово, тобто, – символічне значення. Саме тому для лінгвістики більш актуальним поняттям, ніж символ, є поняття символічного значення. Символічне значення ми будемо розуміти як додаткове, незафіксоване лексикографічними

словниками значення, що, на відміну від переносного значення, є багатозначним поєднанням когнітивного та екстралінгвального й потребує заглиблення у специфіку світосприйняття того чи іншого народу.

З огляду на вищезазначене, **мета** проведеного нами дослідження полягає у тому, щоб виявити особливості мовного вираження поняття «доля», «щастя» / «нещастя» в українських та англійських прислів'ях, охарактеризувати символічні значення цих лексем та виявити спільне й відмінне у семантиці прислів'їв української та англійської мов.

**Об'єктом розвідки** були поняття «доля», «щастя» / «нещастя», що зафіксовані у прислів'ях української та англійської мов. **Предметом** стали трансформації у значеннях понять «доля», «щастя» / «нещастя» в українських та англійських прислів'ях.

**Фактичний матеріал** склала вибірка прислів'їв про долю, щастя / нещастя в українській та англійській мовах. Зібрано сімдесят одне прислів'я, з яких сорок чотири – українські і двадцять сім – англійські.

Зібраний нами мовний матеріал дозволяє стверджувати, що наявні в українських прислів'ях лексеми *доля*, *щастя* та *нещастя* виражають давні уявлення українців. Ще І. Нечуй-Левицький у своїй праці «Світогляд українського народу» писав про те, що поняття *доля*, *щастя* та *нещастя* пов'язані між собою, що «Доля – то міфічний образ, то давня фортуна», а також і про те, що «в образі Долі й Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпої сили натури, на такі випадки в житті, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє...» [9, 95]. Очевидно, що людина дивилася так на вищенаведені поняття, коли прагнула вплинути на ті персоніфіковані надприродні сили та коли хотіла «притягти до себе добру Долю і збутись Недолі» [там само, 96].

Розуміння *щастя* як доброї *Долі*, уявлення про те, як людина може отримати («притягти») своє *щастя*, може проілюструвати зібраний нами мовний матеріал. Зокрема, те, що *щастя* ототожнюється з *долею* (*фортуною*), зустрічається у прислів'ї «У кого *щастя*, у того й *фортуна*» [8]. Саме поєднання цих двох лексем є не випадковим, адже значення будь-якої гарної події у житті обидва цих поняття, *щастя* і *доля*, можуть набувати, зокрема у текстах прислів'їв. За словами В. Жайворонка, «часто доля і щастя є синонімами або одне передбачає інше» [3, 654].

У зібраних нами прислів'ях ми виявили також відображення одного з тлумачень поняття *доля*, коли *доля* розуміється як увесь життєвий шлях людини, як поєднання *щастя* та *нещастя* (*горя*). Це яскраво ілюструють прислів'я «Із *щастя* та *горя* скувалася *доля*» та «Із *щастя* та з *горя* вродилася *доля*» [8]. Таке поєднання лексем *щастя* / *нещастя* зустрічається також у тих текстах прислів'їв, у яких вони виступають як протилежності, що співіснують, наприклад: «*Щастя з нещастям в однім дворі живуть*», «*Щастя з нещастям на одних саях їдять*», «*Щастя та нещастя – ближні сусіди*», «*Щастя – нещастя, як день та ніч*» [там само].

Окремі прислів'я містять характеристику самого *щастя*. Наприклад, «*Легко щастя знайти, а згубить його ще легше*», «*Щастя на швидкому коневі їдять*». Деякі прислів'я містять порівняльні звороти у своїй структурі: «*Щастя, як лисиця: поманить, поманить, та й у ліс втече*», «*Щастя, як пташка: де захотіло, там і сіло*», а також ті, що виражені через заперечні порівняння: «*Щастя – не підкова, під ногами не знайдеш*», «*Щастя – не кобила: у віз не запряжеш*» [там само]. Ці приклади дають можливість говорити про те, що в українських прислів'ях *щастя* трактується як примхливе, таке, що нелегко втримати, а також як дуже швидкоплинне.

З вищенаведеного можна побачити, що збереженою є давня персоніфікація *щастя* та *нещастя*, а також надання цим поняттям людських рис поведінки, що також сягає своїм корінням міфологічних вірувань українців: «Та непереможна, невидима сила здавалась йому [народові] істотою, на котру він робить, котра одбирає од нього всі достатки, а його самого зоставляє в бідності» [9, 96]. І хоча у давніх віруваннях зустрічається подібна оцінка *долі* та *щастя* як негативної сили, у зібраному нами мовному матеріалі панує трактування цих понять як істот, що допомагають людині. Відображення цієї думки знаходимо у прислів'ях: «Кому *щастя* служить, той ніколи не тужить», «Кому *щастя*, той на киї впливе», «У кого поганий *талан*, у того порожній карман», [8]. Отже, *щастя* виступає у прислів'ях і як персоніфікована істота, що має допомогти людині.

Розуміючи, що «якась сила настає багатому грошей і всякого добра в образі доброї Долі» [9, 96], людина вважала, що краще мати прихильність цієї сили, мати своє власне *щастя*, аніж «вроджені» блага. Ця позиція має відбиток у відібраному нами матеріалі: «Не родись багатий та вродливий, а родись при *долі* та *щасливий*», «Не родися красна, а родися *щасна*», «Не родись красивий, а родись *щасливий*», «*Щастя* краще багатства» [8].

Як це ілюструють відібрані нами прислів'я, *щастя* можуть символізувати такі поняття як: здоров'я. Наприклад: «Найбільше *щастя* в житті – здоров'я»; – щасливе сімейне життя (гарна, добра жінка). Наприклад: «*Щастя*, в кого жінка *Настя*, а в кого *Госпина* – то лиха година» [там само].

Зокрема основним символічним значенням лексеми *щастя* в українців вважаємо значення щасливого материнства та щасливої родини.

Щодо того, як людині здобути та дістатись *щастя*, прислів'я мають дві протилежні відповіді, і ці позиції можемо схарактеризувати відповідно як пасивну та активну:

1) людина має чекати на своє *щастя* (свою долю): «Дожидай *долі*, то не матимеш і льолі», «*Щастя* знає, кого шукає», «Як *щастя* прийде, то й на печі знайде», «Від *судьби* не втечеш», «*Судьба* як собака: палицею не відіб'єшся»;

2) людина має здобути *щастя* власними силами: «Всякий свого *щастя* коваль», «Хто дрімає, той *щастя* не має», «*Щастя* не в повітрі в'ється, а руками дістається» [8].

Українські прислів'я, враховуючи їх повчальний характер, зберігають народну мудрість, яка вказує на те, що у житті, щоб пізнати справжнє *щастя*, людина має пережити і негаразди («Хто *горя* не бачив, той і *щастя* не знає»), а також оптимістичне ствердження того, що «Справжнє *щастя* завжди попереду».

Отже, проаналізований нами матеріал дозволяє говорити про те, що в українських прислів'ях *щастя* розуміється як примхливе, таке, що нелегко втримати, а також як дуже швидкоплинне. Незважаючи на те, що у давніх віруваннях зустрічається оцінка *долі* та *щастя* як негативної сили, у зібраному нами мовному матеріалі панує трактування цих понять як істот, що допомагають людині. Як це ілюструють відібрані нами прислів'я, *щастя* можуть символізувати такі поняття як здоров'я та щасливе сімейне життя. Зокрема основним символічним значенням лексеми *щастя* в українців постає значення щасливого материнства та щасливої родини.

Основними лексемами, які присутні у відібраних нами англійських прислів'ях, є такі: *fortune*, *fate*, *happy*, *luck* та *adversity*. Серед прислів'їв, що містять у своєму складі лексему *fortune*, було зафіксовано те, що ця лексема може набувати таких значень: Фортуна, тобто міфологічна істота. Наприклад: «*Fortune favours the brave (the bold)*» (укр. «Доля любить сміливих»), *He dances well to whom fortune pipes* (укр. «Кому *щастя* служить, той ніколи не

тужить»), «*He that waits upon fortune is not sure of a dinner*» (укр. «Треба на долю сподіватися, але і самому не схибити»); «*Fortune is fickle*» (укр. «Доля примхлива») [6]; щастя як частина, яку отримує людина. Наприклад: «*Fortune is easily found, but hard to be kept*» (укр. «Знайти щастя легко, та важко його втримати»), «*Fortune is good to him who knows how to make good use of it*» (укр. «Щастя не у повітрі в'ється, а руками дістається»), «*Every man is the architect of his own fortunes*» (укр. «Всякий свого щастя коваль») [там само]; гроші, статки. Це значення ілюструє таке прислів'я як «*A great fortune is a great slavery*» (укр. «Великі статки роблять людину рабом») [там само].

Поряд із прислів'ями з лексемою *fortune* прислів'я з лексемою *misfortune* відображають розуміння поняття «нещастя», на що вказує і префікс «mis-», який формує протилежне значення. Такі прислів'я акцентують на тому, що *нещастя* має здатність бути повторюваним («*Misfortunes never come alone (singly)*» (укр. «Біда не ходить одна»)), а також є опозицією до *щастя* («*Misfortunes tell us what fortune is*» (укр. «Хто горя не бачив, той і щастя не знає»)). Хоча *щастя* в англійських прислів'ях, на відміну від зібраних нами українських, також може бути повторюваним, що ілюструє таке прислів'я як «*Luck goes in cycles*» (укр. «Щастя має здатність повторюватись») [там само].

На опозицію щастя та нещастя як білого та чорного вказує прислів'я «*Every white has its black*» (укр. «Світла без тіні не буває»), яке у збірці тематично відноситься до прислів'їв про *долю* та *щастя*. Такими ж за тематикою є й такі: «*No great loss without some small gain*» (укр. «Не буває втрати без придбання»), «*Every flow must have its ebb*» (укр. «Щастя з нещастям на одних саях їздять»), «*If there were no clouds, we should not enjoy the sun*» (укр. «Якби не було хмар, ми б не любили сонця») [там само].

Поняття «нещастя» у зібраному нами матеріалі присутнє й у прислів'ях з лексемою *adversity*. Це такі як «*Adversity is a great schoolmaster*» (укр. «Нещастя – це великий вчитель»), «*Adversity makes man wise, not rich*» (укр. «Нещастя людину вчить, але заможною не робить») та «*Adversity flatters no man*» (укр. «Нещастя людині не лестить») [там само].

Так, у проаналізованих нами англійських прислів'ях під поняттям «щаслива людина» розуміється: той, хто вважає себе щасливим. Наприклад: «*He is happy that thinks himself so*» (укр. «Щасливим є той, хто вважає себе щасливим»); той, хто народився у заможній родині (згідно з англійською традицією дарувати новонародженій дитині срібну ложку): «*One is born with a silver spoon in his mouth (and another with a wooden ladle)*» (укр. «Народився у сорочці»); той, хто має щасливу сім'ю, дітей: «*Happy is he that is happy in his children*» (укр. «Щасливим є той, хто щасливий зі своїми дітьми»); той, хто має успіх у справах: «*All the water runs to his mill*» (укр. «Вся вода на його млин ллється»), «*His bread is buttered on both sides*» (укр. «У нього хліб з обох сторін із маслом») [там само].

Як можна побачити, на відміну від відібраних нами українських прислів'їв, у яких основним символічним значенням *щастя* постає щасливе сімейне життя, англійські прислів'я демонструють перевагу трактування поняття *щастя* як заможності і матеріальних статків. Об'єктом майбутніх досліджень вбачаємо ширше коло паремійних текстів, у яких є можливим простежити трансформації лексем.

## Список використаної літератури

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
2. Дмитренко М. Символ. Символіка. Фольклор [Електронний ресурс] / М. Дмитренко // Україна в етнокультурному вимірі століть : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 5 : Міфи і символіка в етнокультурі українців. – С. 21-33. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12009>.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Иванов В. И. Собрание сочинений в 4-х томах / [под. ред. Д. В. Иванова и О. Дешарт] – Брюссель, 1974. – Т. 2. – 352 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. – 349 с.
6. Кусковская С. Ф. Сборник английских пословиц и поговорок / С. Ф. Кусковская. – Минск : ВШ, 1987. – 253 с.
7. Леута О. І. Проблема значення мовних одиниць у сучасній лінгвістичній парадигмі [Електронний ресурс] / О. І. Леута // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 13. – С. 122–128. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt\\_2015\\_13\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_19).
8. Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / Упоряд. та передм. Н. С. Шумади. – К. : Веселка, 1985. – 173 с.
9. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 88 с.
10. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
12. Яковлева О. В. До проблеми значення слова в лінгвістиці (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко) / О. В. Яковлева // Записки з українського мовознавства. – Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2017. – Вип. 24. Том 1. – С. 263–269.